КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.14
DOI 36919/3041-1149(Print).3.2024.63-68

В. І. Завидняк,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного права
email: zavydnyakvova@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-5151-6283;
Г. П. Власова,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри публічного права,
Київський університет імені Бориса Грінченка
email: vlasovaann@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-5616-3904

ПРЕЮДИЦІАЛЬНІСТЬ ЯК ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІЗ СУДОВИМ ПРЕЦЕДЕНТОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена комплексному дослідженню взаємозв'язку преюдиціальності із судовим прецедентом та аналізу правового принципу, який передбачає, що рішення суду в одній справі повинно мати обов'язкову силу в інших справах, що стосуються тих самих фактів або правових питань. Проаналізовано судження та твердження різних науковців щодо важливості значення такого взаємозв'язку для забезпечення однаковості судової практики й недопущення різночитань законів.

Наголошено, що, з одного боку, такий взаємозв'язок сприяє підвищенню довіри громадян до судової системи, а з іншого – дозволяє уникнути протиріч між різними судовими рішеннями. Також допомагає зекономити час і ресурси, оскільки судді можуть спиратися на раніше ухвалені рішення під час розгляду нових справ, не витрачаючи додаткових зусиль на повторний розгляд уже встановлених фактів.

Зазначено, що преюдиціальність і судовий прецедент у кримінальному процесі України є важливими інструментами для забезпечення стабільності й передбачуваності судової практики, підвищення ефективності судової системи та зміцнення довіри громадян до правосуддя.

Ключові слова: *преюдиціальність, судовий прецедент, тлумачення, правова позиція, судова практика, кримінальний процес, кримінальне право.*

Постановка проблеми та її актуальність. Важко стати найкращим без достатнього досвіду. З часом з'являється розуміння про потребу в навчанні на власному досвіді, не забуваючи про ідеал, що виблискує попереду. І це повинно стосуватися всіх і кожного, а найбільше тих, хто виконує першочергове завдання з реального забезпечення ефективного механізму захисту основних прав і свобод людини. Звичайно ж, ідеться про судову гілку влади. Суддя не повинен бути виключно обрюзглим бюрократом, він не має занурюватися в рутину глибше, ніж містяться ідеали та завдання обраної ним професії. Він повинен бути новатором, людиною широких поглядів і чітких переконань, «ланцюгом», який би поєднав не лише правозастосування, а й створення права.

Враховуючи ту інтенсивність життя, що нас оточує, було б найбільшим безглуздям продовжувати наслідувати нормативістську концепцію права з її визнанням єдиного джерела

© *Завидняк В. І., Власова Г. П., 2024*

права – нормативно-правового акту. Чим міцніше будемо занурюватися в цей застарілий «кокон», тим більш зрозуміло станемо відчувати себе «обділеними» – тими, хто не здатен як потрібно про себе подбати.

Час іде, повинні рухатися вперед, вбираючи найкраще, переосмислюючи й утворюючи власну «суміш», здатну надати нам неабиякого ривка вперед. Саме тим поштовхом, який здатен це зробити, і є преюдиціальність і судовий прецедент. А точніше – їх сучасне переосмислення й визнання важливими джерелами права в Україні. Вони здатні стати тим, хто буде, мов дзеркало, відображати багатогранність і мінливість реального життя, балансуючи між належним і сущим, абстрактним і конкретним, загальним і окремим, динамічним і статичним, духом і дійсністю.

Крім того, прагнення України до вступу в європейське співтовариство також вимагає дослідження можливості належного впровадження цих правових явищ. «Рівний перед рівними» – саме таким повинно бути гасло вступу українського співтовариства до Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням преюдиціальності та її взаємозв'язком із судовим прецедентом у кримінальному процесі України займалися такі науковці, як В. В. Нор, Т. М. Анакіна, П. П. Андрушко, К. А. Волков, М. Н. Марченко, В. О. Навроцький, Н. А. Орловська, М. І. Хавронюк та інші.

Мета статті полягає в тому, щоб, спираючись на вивчення й аналіз міжнародно-правових принципів і стандартів, а також правових систем зарубіжних країн, на основі наукових досліджень та емпіричного матеріалу з урахуванням вітчизняного досвіду, дослідити теоретичну концепцію такого взаємозв'язку для впровадження в кримінальне судочинство України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одна з перших згадок про преюдицію міститься у фрагменті таблиці, яка була джерелом римського права. Також у ранніх джерелах, де згадується це поняття, є праці Цицерона, Цезаря, Сенеки, Павла і Ульпіана. Найбільш повне значення, яке римські громадяни надавали преюдиції, розкрито в Інституціях Гая і в Зводах римського права [1, с. 191].

Преюдиція в Римі не мала абсолютний незаперечний характер. Відповідач під час провадження в другорядному неосновному питанні міг заперечувати проти застосування преюдиції у випадку, якщо це могло зашкодити йому в ході розгляду справи з основного спору. Наприклад, у випадку розгляду кримінального провадження, де за злочин була передбачена смертна кара, завжди передував розгляд спору з приводу майнових прав.

Ця норма містилася в Кодексі Юстиніана [2] і свідчила, що «рішення, ухвалене щодо спору в обох випадках, нікому не повинно завдавати шкоди».

В Україні преюдиція як правовий феномен історично впроваджена, має незаперечний характер, встановлює фактичні обставини, хоча до цього часу в теорії не припиняються суперечки про час і етапи її формування.

Відсутність чіткого визначення преюдиції та закріплення її меж у законодавстві створює суперечливу ситуацію на практиці, коли суддя може застосувати винесене раніше рішення суду, а може визнати його таким, що не має преюдиціальної сили тільки на основі своєї суб'єктивної думки.

Важливим кроком у процесі інтеграції нашої країни в світову спільноту та міжнародні стандарти стало створення й введення в дію Єдиного державного реєстру судових рішень, який є доступним для використання та ознайомлення. Використання Реєстру дає змогу аналізувати й узагальнювати судову практику за галузями та інститутами права, сприяє поліпшенню принципу єдності судової практики, практично унеможливлює ухвалення відмінних рішень в аналогічних справах.

Правові преюдиції потрібно відмежовувати від правових понять, які мають деякі загальні з ними ознаки: презумпцій, гіпотез, фікцій і прецедентів. Вивчення преюдицій та порівняння їх з іншими подібними поняттями дозволяє нам глибше усвідомити їхні особливості, а також можливості використання цих явищ у правовому регулюванні.

Подібність преюдиції та прецеденту полягає в тому, що вони є особливими правилами вирішення певних питань на основі попередніх висновків суду, які «йдуть попереду» майбутніх рішень і мають вплив під час їхнього ухвалення. Отже, преюдиція та прецедент – це такі попередні рішення, які мають невідворотній результат під час ухвалення аналогічного рішення.

Оскільки преюдиція та прецедент виступають правилами використання вже існуючих рішень для обґрунтування подальших висновків у справі, в їх основі полягає причинно-наслідковий зв'язок, який виступає їхньою основною загальною ознакою.

Якщо преюдиція реалізується тільки у сфері доказування, то прецедент реалізується в більш широкій сфері юридичної діяльності: слідчої, адміністративної та судової практики; правотворчості; тлумаченні норм права. У разі виникнення будь-якого нового провадження, схожого на попереднє, його потрібно вирішувати в схожій манері з використанням правила «застосування прецеденту». Об'єктивні межі прецеденту обмежуються лише типовістю ситуації, яка обумовлює його застосування. Прецедент – правило використання досвіду попередньої правової аргументації, а не конкретних фактів.

На відміну від прецеденту преюдиція є приватним правилом доведення. Вона дозволяє використовувати лише певні факти з конкретної юридичної справи щодо недоведених обставин іншої юридичної справи. Отже, преюдиція встановлює юридично значимий зв'язок між фактами й обставинами різних юридичних питань, а прецедент – зв'язок досвіду, отриманого в результаті ухвалення рішення в кримінальному провадженні та потребою в ухваленні рішення з аналогічних питань у майбутньому. Прецедент ґрунтується не на достовірності (як преюдиція) або ймовірності (як презумпція) фактів, а на правильності рішення попереднього питання й авторитетності органу, який його ухвалив.

В юридичній науці існує ряд підходів до розуміння поняття «преюдиція». Так, преюдиція розглядається як встановлене процесуальним законом правило (нетиповий нормативний припис) звільнення від доказування обставин, встановлених рішенням суду під час розгляду інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини [3]; як засіб судової аргументації – правило, що звільняє від доказування обставин, які були встановлені рішенням іншого суду, що набрало законної сили, які визнаються обов'язковими і не вимагають повторної перевірки. Якщо судом було встановлено певні обставини, зафіксовані в рішенні, то вони визнаються преюдиціальними, такими, які не доводяться під час розгляду інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини [4]; як доказове правило, яке встановлює підстави й порядок використання в процесі доказування слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом фактів і правових висновків, які встановлюють і мають юридичну силу в кримінальних, цивільних, господарських або адміністративних справах, які вже вирішені за сутністю, і такі, які не потребують повторного доведення [5].

Однак загальноприйнятою є класична думка, згідно з якою преюдиция – це виняток заперечення щодо юридичної вірогідності одного разу доведеного факту. Якщо суд або інший юрисдикційний орган уже встановив певні факти (після їх перевірки й оцінки) і закріпив це у відповідному документі, то вони визнаються преюдиціальним – такими, що під час нового розгляду справи вважаються встановленими, істинними, що не потребують нового доказування [6, с. 394].

У статті 90 КПК України чітко зазначається, що «у питаннях допустимості доказів рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили та ним встановлено порушення прав людини й основоположних свобод, гарантованих Конституцією України й міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів» [7].

З положень цієї статті випливає те, що преюдиціальність може застосовуватися судами тільки в тих провадженнях, де грубо порушуються основні права людини. Для всіх інших випадків керуючими є положення статті 94 КПК України, в якій зазначається, що «слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з погляду достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення» [7] і статті 372 КПК України щодо рішення «встановлених судом обставин із посиланням на докази, а також мотивів неврахування окремих доказів» [7].

На нашу думку, такі визначення в КПК України не відповідають повній «букві» закону та потребують удосконалення, оскільки можуть трактуватися по-різному суддями, які ухвалюють рішення щодо справи, в якій уже проводилися дослідження аналогічних фактичних даних (цивільному, господарському або адміністративному). А як відомо, два різні рішення за аналогічними питаннями завжди призводять до свавілля. Тому в КПК України потрібно обов'язково зазначити, що преюдиційні судові рішення є доказом у кримінальному провадженні й можуть бути спростовані тільки в разі встановлення обставин, підтверджуючих фальшування доказів, які подавалися в справі, рішення якої набрало законної сили. Отже, не буде порушений принцип, зазначений у статті 94 КПК України, що «жоден доказ не має наперед установленої сили» [7].

Як приклад, можемо констатувати факт, що непоодинокими є судові вироки, в яких, крім обвинуваченого, фігурують інші особи. І хоча вони таким вироком не засуджені, однак констатується їхня співучасть у скоєнні інкримінованого злочину. Отже, обвинувальним вироком щодо однієї особи, по суті, створюється преюдиція, якій всупереч презумпції невинуватості встановлюється факт учинення злочину іншою особою. Саме так вийшло з вироком щодо екс-начальника відділу нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах прокуратури Київської області, де, по суті, констатується факт ухвалення неправосудного рішення головою Бориспільського міськрайонного суду Київської області, провадження щодо якого виділене в окреме провадження, у зв'язку з чим він не мав права оскаржувати рішення судів, які встановлювали його вину та ставали преюдиційними для тих рішень, які повинні були досліджуватись у ході розслідування кримінального провадження, яке було виділене з матеріалів справи в окреме провадження.

Верховний Суд у своїй постанові від 03.03.2016 № 5-347кс15 дійшов висновку, що створення подібної преюдиції суперечить положенням кримінального процесуального закону про гарантії доступу до правосуддя. Зокрема, Верховний Суд наголосив на існуванні неоднакової практики, коли в одному випадку касаційний суд визнає за «іншою особою» право на перегляд вироку, який стосується його прав, свобод чи інтересів, судом вищого рівня, хоча така особа й не брала участі в судовому розгляді, а в іншому – не визнає.

Преюдиція також означає, що докази, які обґрунтовують порушення прав людини або основоположних свобод у раніше винесених рішеннях судів, додаються в процедуру подальших проваджень, тобто не підлягають повторному дослідженню. Докази, на підставі яких було ухвалено попередні судові рішення (висновки експертиз, свідчення свідків, обвинуваченого та інше), не можуть ставитися під сумнів, оскільки вважаються перевіреними попереднім судовим розглядом. Вимога про безпосереднє дослідження в судовому засіданні всіх доказів у цьому випадку стосується тільки дослідження попереднього рішення як безперечного доказу викладених у ньому фактів. Можливість ведення перехресного допиту в цьому випадку відсутня.

Поняття «забезпечення права» за своїм змістом є більш широким поняттям, ніж поняття «право», яке використовується в главі 31 КПК України, бо воно передбачає, крім самого «права», ще й гарантований державою механізм його реалізації. Забезпечення права на апеляційне та касаційне оскарження охоплює як можливість оскарження судового рішення, так і обов'язок суду прийняти та розглянути подану апеляцію чи касацію.

Конституція України, яка має найвищу юридичну силу, гарантує реалізацію права на оскарження в більш широкому розумінні, ніж у главі 31 КПК України, кореспондується із положеннями статті 24 КПК України й розширює коло учасників судового процесу, яким забезпечується конституційне право на оскарження судових рішень.

Право на оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій є складовою конституційного права особи на судовий захист. Воно гарантується визначеними Конституцією України основними засадами судочинства, які є обов'язковими для всіх форм судочинства та судових інстанцій, зокрема забезпеченням апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом (пункт 8 частини третьої статті 129) (пункт 3.2 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012).

Водночас у статті 90 КПК України зазначено, що рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили та ним встановлено порушення прав людини й основоположних свобод, гарантованих Конституцією України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має преюдиційне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів.

Висновки. Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що реформа контрольного механізму Конвенції про захист прав людини й основних свобод, передбачена протоколом № 16, має на меті забезпечити тісну співпрацю Вищих національних судів держав-учасниць Конвенції, Суд Європейського Союзу з Європейським судом з прав людини, що приведе до посилення процесу гармонізації та уніфікації норм європейського права й прав людини.

Незважаючи на інноваційність преюдиціальної процедури в Європейському суді з прав людини, за ЄСПЛ залишається компетенція вирішувати тільки питання «права», але не «фактів». Дослідження фактичних обставин та ухвалення на їхній основі рішень щодо сторін конкретного спору зберігається в компетенції національних судових органів і трибуналів, що позитивно позначиться на термінах та якості розгляду правових спорів.

Отже, преюдиціальна юрисдикція Європейського суду з прав людини забезпечує як єдність тлумачення й застосування, так і охорону норм Конвенції від порушень, а також постійну взаємодію та співробітництво Європейського суду з прав людини й національних судів. І саме це є підтвердженням важливості впровадження такої процедури в кримінальний процес України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беляневич В. Е. Прецедентність судової практики: деякі аспекти дослідження проблеми. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 11 (49). С. 73–80.

2. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія. Х. : Право, 2008. 296 с.

3. Масюк В. В. Презумпції і преюдиції в цивільному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2010. 20 с.

4. Ляшенко Р. Д. Загальна характеристика та властивості преюдиції як засобу судової аргументації. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 22–25.

5. Шилін Д. В. Преюдиції в кримінальному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2010. 20 с.

6. Скакун О. Ф. Теорія держави та права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

REFERENCES

1. Belyanevych, V. E. (2005). Pretsedentnist′ sudovoyi praktyky: deyaki aspekty doslidzhennya problemy [Precedent of judicial practice: some aspects of the study of the problem]. *Byuleten′ Ministerstva yustytsiyi Ukrayiny*. Vol. 11 (49). 73–80 [in Ukrainian].

2. Kaplina, O. V. (2008). Pravozastosovne tlumachennya norm kryminal′no-protsesual′noho prava [Law enforcement interpretation of norms of criminal procedural law] : monograph. Kh. : Pravo, 296 p. [in Ukrainian].

3. Masyuk, V. V. Prezumptsiyi i preyudytsiyi v tsyvil′nomu sudochynstvi [Presumptions and prejudices in civil proceedings] : Abstract of the dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences : 12.00.03. Kh., 2010. 20 p. [in Ukrainian].

4. Lyashenko, R. D. (2012). Zahal′na kharakterystyka ta vlastyvosti preyudytsiyi yak zasobu sudovoyi arhumentatsiyi [General characteristics and properties of prejudice as a means of judicial argumentation]. *Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava*. Vol. 3. P. 22–25 [in Ukrainian].

5. Shylin, D. V. (2010). Preyudytsiyi v kryminal′nomu protsesi [Prejudice in the criminal process] : Abstract of the dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences : 12.00.09. Odesa. 20 p. [in Ukrainian].

6. Skakun, O. F. (2001). Teoriya derzhavy ta prava [Theory of the state and law] : pidruchnyk. Kharkiv : Konsum. 656 p. [in Ukrainian].

7. The Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VI. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].

V. I. Zavydniak, H. P. Vlasova. PREJUDICE AS RELATIONSHIP WITH COURT PRECEDENT IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

The article is devoted to a comprehensive study of the relationship between prejudgment and judicial precedent and the analysis of the legal principle, which provides that a court decision in one case should be binding in other cases concerning the same facts or legal issues. The author analyzed the judgments and statements of various scientists regarding the importance of the importance of such a relationship to ensure the uniformity of judicial practice and the prevention of different interpretations of laws.

It was emphasized that, on the one hand, such a relationship contributes to increasing the trust of citizens in the judicial system, and on the other hand, it allows avoiding contradictions between different court decisions. It also helps to save time and resources, as judges can rely on previously made decisions when considering new cases, without spending additional efforts on re-examining already established facts.

It is noted that prejudgment and judicial precedent in the criminal process of Ukraine are important tools for ensuring the stability and predictability of judicial practice, increasing the efficiency of the judicial system, and strengthening citizens' trust in justice.

Keywords: *precedentiality, judicial precedent, interpretation, legal position, judicial practice, criminal process, criminal law.*

Стаття надійшла до редакції 2 вересня 2024 року